

De tuinen van Paleis Het Loo

De tuinen van Paleis Het Loo kregen door de eeuwen heen zowel nu als naast elkaar nieuwe vormen.

Dertig jaar wel en wee in de paleistuinen

Vanaf de bouw van Paleis Het Loo, eind 17^e eeuw, verzorgde een eigen dienst tuin en park.

Reconstructie en renovatie

De reconstructie van de tuinen in de jaren tachtig werd op een andere manier aangepakt dan de renovatie nu.

groen

Vakblad voor ruimte in stad en landschap

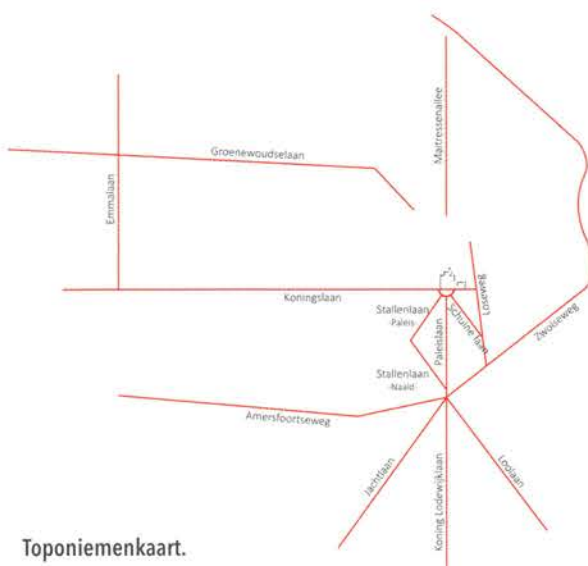
De tuinen van Paleis Het Loo

tekst patricia debie
bureau debie & verkuil
HERSTELVISIE LANENSTELSEL HET LOO

Een historisch-ruimtelijke analyse als uitgangspunt

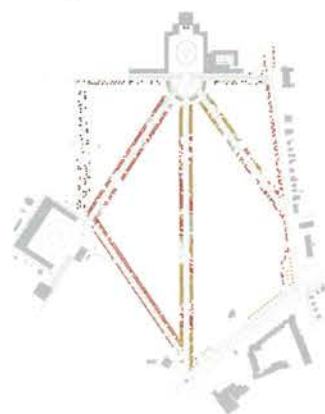
Slechts weinig musea hebben zo'n indrukwekkende ingangspartij als Paleis Het Loo te Apeldoorn. De entree naar het museum wordt bepaald door een imposant lanenstelsel op een groots voorplein dat gedurende vier eeuwen in verschillende fases tot stand is gekomen.

Dit lanenstelsel kan zich in kwaliteit en waarde meten met (inter)nationale lanenstelsels zoals het Franse paleis Versailles of het Engelse paleis Hampton Court. Het bijzondere lanenstelsel bepaalt sinds 1685 het architectonische ensemble van Paleis Het Loo en zijn omliggend landschap en is een fraai toonbeeld van de klassieke Nederlandse (landschap)architectuur traditie.

Toponiemenkaart.

Sinds de reconstructie in 1984 van de formele tuinen van stadhouder-koning Willem III trekt het museum enorme bezoekersaantallen. Een toekomstvisie voor het lanenstelsel met een bijbehorend maatregelenplan is essentieel om het bijzondere stelsel te behouden en weer in zijn oude luister te herstellen. Om antwoord op de vraag te krijgen hoe dit lanenstelsel beheerd of gerenoveerd moet worden is een zorgvuldige weging van diverse kernwaarden noodzakelijk. In 2013 is door Debie & Verkuil tuin- en parkrestauratie, in opdracht van de Rijksgebouwendienst (nu Rijksvastgoedbedrijf), historisch onderzoek verricht naar de ontwikkelingsgeschiedenis van het lanenstelsel en een waardenstelling opgesteld als uitgangspunt voor een toekomstige herstelvisie¹.

Totaaloverzicht Dateringskaart lanenstelsel.

Boomleeftijd:
○ 2000 - heden
○ 1945 - 2000
○ 1920 - 1945
● 1850 - 1920
● 1800 - 1850
● 1700 - 1800
● < 1700

De vitaliteit van de Stallenlaan staat door de grote stroom bezoekers onder druk. Brede uitgesleten loopplekken ontsieren de gazons met grondverdichting tot gevolg (Foto: februari 2015, Debie & Verkuil tuin- en parkrestauratie).

Tijdens het onderzoek bleek dat de ruimtelijke hoofdstructuur van het lanenstelsel in essentie is opgebouwd uit geometrische kaders die tijdens verschillende aanlegperiodes tot stand zijn gekomen.

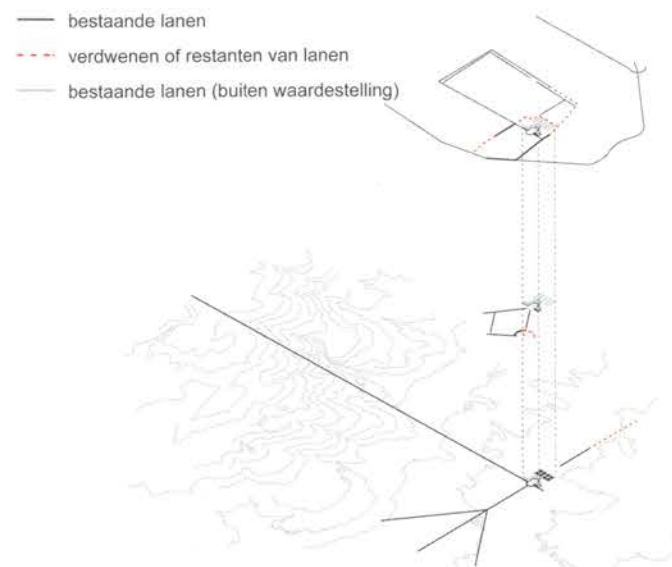
- Het vroeg 17^e eeuw rechthoekige ontginningskader (Oude Loolaan, Loseweg en Dwarslaan);
- Een 17^e eeuw orthogonaal assenkruis met ganzenvoet (Paleislaan, Maitresse-allee, Koningslaan met de Loolaan, Koning Lodewijklaan en Jachtlaan);
- Een 18^e eeuw rechthoekig kader rondom het formele paleispark (Groenewoudselaan en Emmalaan);
- Een 19^e eeuw landschappelijk ontginningskader (Zwolseweg en Amersfoortse straatweg);
- Het 20^e eeuwse ruitvormige kader (Schuine Laan, Zwolseweg, Stallenlaan-Naald en Stallenlaan-paleis).

De gefaseerde aanleg van de individuele lanen suggereerde in eerste instantie geen planmatige opzet. Niets was minder waar: alle betrokken vorsten hebben, ongeacht veranderende tuintrends, een weloverwogen formeel concept tot stand gebracht en lanen als structurerend middel hebben ingezet. Het geheel vormt een markant, indrukwekkend voorplein dat uiting geeft aan de grandeur en het prestige van Paleis Het Loo.

Unieke verschijningsvorm

Feitelijk vormen de verschillende lanen rondom het paleis drie meetkundige figuren; een rechthoek, een assenkruis en een ruitvorm, die de routing van en naar het paleis benadrukken. De lanen benadrukken met zichtassen de perspectiefwerking en versterken de gewenste allure. Op twee plaatsen, bij De Naald en direct vóór het paleis, worden deze zichtassen door drie lanen gebundeld in de vorm van een ganzenvoet.

De meetkundige figuren vinden hun oorsprong in klassieke Italiaanse architectuurtractaten die bij Het Loo op een karakteristiek Nederlandse wijze zijn toegepast². Het Paladiaanse principe met de toegang vanaf opzij (Koningslaan) en de middenas als ligne de visibilité (Paleislaan) is kenmerkend. De indrukwekkende lengte van het assenkruis mét ganzenvoet doet niet onder voor andere Europese paleistuinen en is in internationale context uitzonderlijk omdat de ganzenvoet circa 800 meter van het paleis af ligt. Dit in tegenstelling tot het Franse paleis Versailles of het Engelse paleis Hampton Court waar de ganzenvoeten direct vóór het paleis liggen. Daarnaast drukt de ganzenvoet de symbolische verbintenis van het vorstenhuis met de Kerk uit door

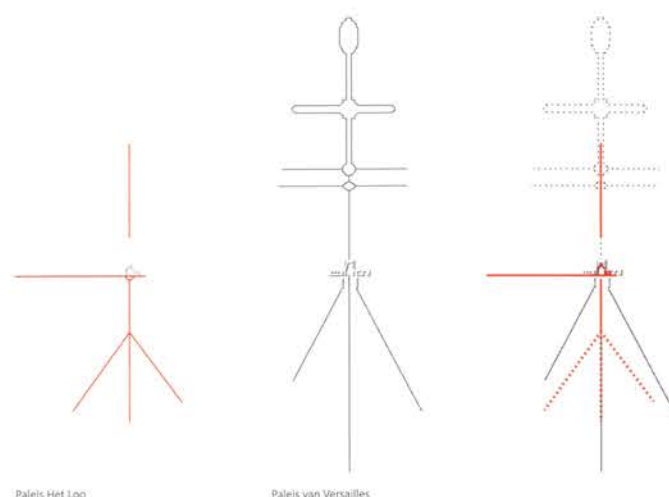

De Ruimtelijke hoofdstructuur is opgebouwd uit een assenkruis met ganzenvoet, een ruitvorm en een rechthoekige en landschappelijke omkadering (Bron: Debie & Verkuil tuin en parkrestauratie).

haar directe verbinding met de voormalige Oude Kerk in Apeldoorn³. Het ruitvormig stelsel is eveneens uniek. Voor zover bekend heeft enkel de Italiaanse villa Aldobrandini een half ruitvormig lanenstelsel voor de villa liggen. Het rechthoekige omkaderende stelsel werd als pragmatische concept al eerder bij stadhoudelijke paleizen toegepast. Deze beschutting biedende omkadering met lanen en grondwallen werd nadien veelvuldig nagevolgd bij Hollandse én Franse tuinen⁴. De bestaande lanen naar kasteel Het Oude Loo en de Loseweg waren bepalend voor de centrale positionering van Het Loo, het jachtkasteel dat Willem III in 1684 bouwde. De aanleg van het indrukwekkende lanenstelsel in het open heidelandschap, zijn lengte en de afwijkende positionering van de ganzenvoet benadrukten de architectuurambitie van Willem III én zijn prestigieuze invloedrijke positie.

Afreesbare gelaagdheid

Tien lanen in verschillende richtingen domineren het voorplein en verbinden het kasteel met zijn omgeving. De relatief sobere inrichting krijgt door de meetkundige toepassing met enkel laanbomen in gazons een zeer krachtige uitdrukking en is voor Nederlandse én buitenlandse begrippen uniek⁵. Het ruitvormige lanenstelsel is tijdens verschillende aanlegfasen, in één uniform profiel, door koning Lodewijk Napoleon aangezet en door koningin Wilhelmina uiteindelijk in deze vorm voltooid. De belangrijkste zichtlaan (Paleislaan) werd als nieuwe verharde toegangslaar door Lodewijk Napoleon in gebruik genomen waarbij hij de oude eikenbomen door een gemengde beukenlaan liet vervangen⁶. Lodewijk Napoleon bedacht een stedenbouwkundige

Schaalstudie lanenstelsels van Paleis Het Loo met paleis Versailles (Bron: Debie & Verkuil tuin en parkrestauratie).

uitbreiding die door de Franse tuinarchitect Alexandre Dufour in een complex ontwerp werd uitgewerkt⁷. De Schuine Laan van het kasteel naar de Nieuwe Kerk in de Nieuwe Haven was de aanzet tot een tweede ganzenvoet direct vóór het paleis⁸. Begin twintigste eeuw werd deze ganzenvoet door koningin Wilhelmina voltooid als onderdeel van het nieuwe ruitvormige stelsel dat zich vertakte vanuit het nieuwe stallencomplex en tevens een zichtlaan naar de Nieuwe Kerk vormde⁹.

Huidig gebruik en verschijningsvorm

Sinds de museale herbestemming zijn enkele belangrijke karakteristieken verdwenen. De hiërarchie én rijke historische gelaagdheid van het lanenstelsel is door haar gelijkmatige opbouw onherkenbaar. Daar tegenover staat dat er één groots samenhangend geheel is ontstaan dat in hoge mate het statige voorplein bepaalt. Het oudste kader op het voorplein wordt bepaald door eeuwenoude eiken (Koningslaan, Oude Loolaan en een deel van de Loseweg) en onderscheidt zich van het uniforme ensemble. De middenas vormt samen met de Koningslaan het onderscheidende assenkruis maar is niet meer als zodanig herkenbaar. De kenmerkende wandelpaden zijn tussen bijna alle dubbele bomenrijen verdwenen. De bezoekers benaderen het museum over de 'dienstlaan' die deze stroom bezoekers niet aan kan. Het omvattende landschappelijke kader aan de zuidoostzijde maakt onderdeel uit van de ruit maar heeft een afwijkend verkeerskundig profiel¹⁰.

Toekomstperspectief

De heldere gelaagde opzet van assenkruis, vierkant en ruitvorm bepaalt de kwaliteit van dit architectonische lanenstelsel en structureert het voorplein. De beschre-

ven ontwerpcontinuïteit is niet alleen representatief als herinnering aan de vorstelijke status van destijds, maar speelt ook voor de museumbezoekers een belangrijke rol in het levend en vitaal houden van een museale tuincollectie. De bijzondere inrichting van het voorplein kan beschouwd worden als een ode aan de klassieke Italiaanse architectuurprincipes. Mede hierdoor is het lanenstelsel van Het Loo uniek in zowel Nederland als het buitenland. Het uiterlijk vertoon van het voorplein schittert door zijn eenvoud en puurheid. Om dit stelsel ook voor toekomstige generaties te behouden is een herstelvisie noodzakelijk zodat haar unieke inrichtingskwaliteiten niet verloren gaan. Op verzoek van de directie van Paleis Het Loo worden enkele herstelscenario's geschetst met hun voor- en nadelen.

Herstel van de onderscheidende geometrische concepten

- Het assenkruis als één onderscheidend figuur; de Paleislaan wordt uitgevoerd als brede graslaan met dubbele eikenbomen met wandelpaden ertussen, afgescheiden met graswallen van het omliggende voorplein. Voordeel: De Paleislaan krijgt betekenis als zichtlaan en de Koningslaan wordt weer de eigenlijke toegangslaan. Nadeel: De Paleislaan zal enkel nog door voetgangers worden gebruikt.
- De ruitvorm als uniform concept; herstel en behoud van een beklinkerde middenpad en dubbele beukenlanen aan weerszijden met wandelpaden (van zand, gravel of een eigentijds materiaal) ertussen. Voordeel: De geasfalteerde Stallenlaan-Naald krijgt een meer passende materialisering en bezoekers kunnen op drie paden (tussen de bomen en op het middenpad) naar het paleis lopen waardoor minder slijtage en worteldruk zullen ontstaan. De Zwolseweg zal door de uniforme inrichting weer een herkenbaar onderdeel uitmaken van de ruitvorm. Nadeel: Vanwege de gewijzigde stedenbouwkundige situatie vraagt de herinrichting van de Loseweg om creatieve oplossingen.
- Een uniform rechthoekige omkadering; herstel van dubbele eikenrijen aan weerszijden van de Loseweg en Oude Loolaan. Voordeel: De Oude Loolaan krijgt weer samenhang met het voorplein en betekenis als rechthoekig kader. De Loseweg krijgt door het herstel van laanbomen aan weerszijden weer een intiem straatprofiel waardoor de villa's onderdeel worden van het voorplein. Nadeel: De Oude Loolaan zal een meer open karakter krijgen en geen onderdeel meer uitmaken van het landschapspark. De laanbeplanting aan de Loseweg kan schaduwoverlast geven voor de aanwonenden.

Herstel volgens uniformiteit

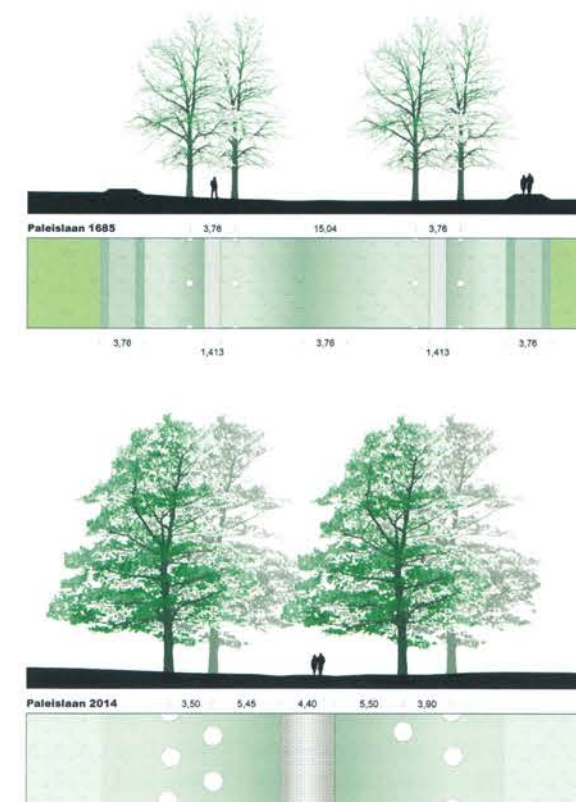
- De drie geometrische figuren worden allemaal als beukenlanen hersteld. Voordeel: Enkel de slechte bomen dienen te worden vervangen als deze daar aan toe zijn. De Stallenlaan-Naald is nu nog in goede staat en zal nog lang het beeld blijven bepalen. Nadeel: De opbouw

wordt uiteindelijk gefragmenteerd door de grote leeftijdsverschillen die gaan ontstaan. De karakteristieke eikenlanen en daarmee samenhangende hiërarchie zullen uiteindelijk verdwijnen.

Om bovenstaande modellen te realiseren zijn verschillende herstelopties mogelijk; 1) geleidelijke inboet met individuele bomen, 2) vervanging van laandelen, 3) vervanging van hele lanen en 4) vervanging van het gehele voorplein. Ervaring leert dat optie 1 en 2 niet realistisch zijn door concurrentie van bestaande laanbomen en dat na jarenlang getob deze aanpak alsnog gedoemd is te mislukken. Optie 3 en 4 bieden de grootste kans van slagen, maar vereisen zorgvuldige voorbereiding om draagvlak onder alle betrokken partijen en de publieke opinie te vinden. Uiteindelijk zal de actuele verschijningsvorm van het laanbeeld hier aan bijdragen.

Hollandse ontwerptradities

De herstelvisie vereist een betekenisvolle reactie op het geschetste verleden. Het lanenstelsel beschouw ik als een eigentijds lieu de mémoire dat met herstel de groene erfgoedzorg in een modern daglicht kan plaatsen. Historische motieven zijn niet de enige relevante onderdelen die een rol spelen. Voor het publiek weegt namelijk de esthetische ervaring zwaarder dan het achterliggende ver-

Dwarsprofiel Paleislaan toen en nu. De Paleislaan was oorspronkelijk als zichtas in gras uitgevoerd, met tussen de dubbele bomenrijen een wandelpad en beschutting biedende grondwallen als zichtterras ernaast (Bron: Debie & Verkuil tuin- en parkrestauratie).

haal of de authenticiteit. Het landschap is gemeengoed en factoren als ouderdom, sfeer en beleving zijn daarin publiek eigendom; erfgoed is tenslotte van iedereen. Dit is wellicht het belangrijkste motief om lanenstelsels in het algemeen, en het unieke lanenstelsel van Paleis Het Loo in het bijzonder, op de kaart te zetten en herstel op de beleidsagenda te manifesteren. Zolang de publieke opinie haar identiteit kan ontleenen aan (groen) erfgoed blijft het inrichtingsvraagstuk maatschappijgestuurd. Onderbouwing van toekomstige herstelvisies zal dan ook minder gaan over behoud en herstel maar vooral over het in goede banen begeleiden van de verandering in gebruik. Dan past een goed onderbouwde herstelvisie uitstekend in de Hollandse ontwerptraditie en beantwoordt het tevens aan de huidige belevingscultuur en brengt het lanenstelsel het paleismuseum naar een nieuwe dimensie.

De Paleislaan herstellen als *ligne de visibilité* (zichtlaan) in gras met wandelpaden in een eigentijdse materialisering kan het voorplein meer betekenis geven en het eigentijds gebruik benadrukken (artist impression: Debie & Verkuijl tuin- en parkrestauratie).

Bronnen en verwijzingen

01) P.H.M. Debie, J.E. Bosma (red.) en J. Holwerda (red.), *Historisch Onderzoek lanenstelsel Paleis Het Loo*, Renswoude 2013.

02) F. Hopper, 'De Nederlandse klassieke tuin en André Mollet', bulletin KNOB 82 (1983) nr. 3 en 4, p. 98-99 en P.H.M. Debie, 'Sterrenbossen in the Netherlands: originated in the international discourse on architectural rules', Sheffield (publicatie verwacht in 2015).

03) Deze symbolische verbintenis met de Kerk is nadien nog tweemaal toegepast; de Schuine Laan en ook de Stallenlaan-Naald verwezen naar omliggende kerken.

04) Stadhouder Frederik Hendrik van Oranje Nassau (1584-1647) had paleis Honselaarsdijk als rechthoek vorm gegeven en met wallen en bomen omkaderd ter beschutting van de tuinaanleg. Hiermee werd de jonge aanplant van de parkbossen beschermd tegen het gure Hollandse klimaat en wildvraat. J. van der Groen, *Den Nederlantsen hovenier*, Amsterdam 1670, pp. III en 12.

05) Tot midden twintigste eeuw was het voorplein nog deels in gebruik als akkerland. Tuinarchitect Leonard Springer (1855-1940) heeft in 1907 een ontwerp voorgesteld met sierbeplanting in landschapstijl. Bron: Spec.coll. WUR collectie Leonard A. Springer, inv.nr. 01.072.02 dossier 5. Dit voorstel is door koningin Wilhelmina verworpen. Het voorplein diende doelmatig

en functioneel ingericht te zijn. Koningin Wilhelmina zag het voorplein met de toegangslaan naar Het Loo als onderdeel van het land van een koninklijke boerderij, en niet als een lustoord en hield vast aan een pastoraal landschap waarin akkers de enige versiering waren op het voorplein. Zij vond landbouwgrond met nijvere boerenknechts zeer passend als voorplein bij een paleis, dat in haar ogen niet primo een lustoord was, maar een 'werkplaats'. In deze uitspraak zit een verwijzing naar de zestiende eeuwse *Villa rustica*, waar wonen en werken in een landbouwbedrijf werden gecombineerd, die door de Italiaanse architect Alberti in zijn architectuurtractaten werd beschreven. Th. Booy, *Het is stil op het Loo*, Amsterdam. 1963.

06) De voormalige zichtas was in 1685 in eerste instantie als brede grasbaan uitgevoerd met tussen de dubbele eikenbomen wandelpaden van zand. W. Harris, *A Description of the King's Royal Palace and Gardens at Loo*. (...), Londen 1699, p. 13. In het voorjaar van 1807 liet koning Lodewijk Napoleon de resterende boomstronken verwijderen en de Paleislaan met klinkers verhard en inplanten met hêtres et sapins oftewel jonge beukenbomen en sparrenbomen. Deze sparrenbomen zijn later weer verwijderd. F.J. van de Wall, *Memorie der Werken geëffectueerd in het Park, de Tuinen- en Alleen mitsgaders in de Bosschen van het Domein Loo*, z.pl. 1815, p. 9. Vriendelijke bijdrage de heer Ummels.

07) In 1807 had koning Lodewijk Napoleon voor een nieuwe aanleg eerst de Duitse tuinarchitect Johan Philip Posth (1763-1831) aangetrokken. In 1808 gaf koning Lodewijk Napoleon echter de voorkeur aan een grootser plan van zijn Franse hof-tuinarchitect. Dufour heeft voor zover bekend drie ontwerpen gemaakt voor het voorplein. Het Plan du Loo Imperial werd vanaf 1806 deels uitgevoerd. Dufour had in november van dat jaar voor Lodewijk Napoleon ook al achttien kaarten vervaardigd voor landgoed Amelisweerd en Rhijnauwen bij Utrecht. J.E. Bégram van Eeten, 'Het Landgoed Oud-Amelisweerd' bij Utrecht', *Maandblad voor Oud-Utrecht* 26 (1953) nr. 8, pp. 78-79. Bron: Coll. Archive Nationale Parijs uit: H.W.M. van der Wyck, *Atlas van Gelderse Buitenplaatsen*. De Veluwe.

08) Van de Wall 1815 (zie noot 4), p. 9.

09) Anoniem, 'Het Loo', *Nieuwe Tilburgsche Courant* 27 (07-06-1905) nr. 3295, p. 1.

10) De Zwolseweg is tussen 1957 en 1963 verkeerskundig heringericht en verbreed. Bij de aanleg van een nieuwe riolering zijn de dubbele bomenrijen uit 1808 gerooid en op een afwijkende plantafstand terug geplant. CODA, 011A Gemeentewerken III, 1957 - 1964, inv.nr. 243 en Anoniem, z.t., *Het Nieuws van den Dag: Kleine Courant* (24-05-1876) nr. 1909, p. 4.